

Zamanın A-B Serileri: Şimdinin Mahiyeti Üzerine Tartışmalar

A-B Series of Time: Debates on the Nature of Present

AYKUT KÜÇÜKPARMAK

Muş Alparslan University

Received: 13.04.16 | Accepted: 04.06.16

Abstract: From the beginning, on the debate on issues related to the time and the nature of the time, has always been one of the most important and intricate problem areas of philosophy. Recently this debates' position in the philosophy has become more important with the impact of the developments in physics. In this period, the British idealist philosopher McTaggart's distinction of time's A - B series come at the beginning of the most important discussion topics in the literature of philosophy. A and B series refers to two separate approaches depicting differently the relationship scheme between events and the moments of the time. By arguing that this distinction is the two final form of time can be comprehend by human cognition, McTaggart try to ground his thesis 'unreality of time'. On the other hand this distinction within the framework of the present time philosophy discussions; it has already been adopted as a generally accepted distinction independently with the the thesis of unreality of the time. At first in this regard throughout our work the features and differences of the time's A - B series will be revealed, secondly on the basis of this distinction different theories of time and reality that were put forward will be discussed.

Keywords: Time, A-B theories of time, presentism, growing block, eternalism.

Giriş

Zaman iç ve dış tüm insan deneyimlerinin kendisinde gerçekleştiği mutlak bir formdur. Bu haliyle zamanın mahiyetini belirleme ve anlama çabası insan için en temel ve güç uğraşılardan biri olagelmıştır. Zamanın mahiyetine dair sorgulamaların merkezinde, zamanın var olan şeyler alanına ait olup olmadığı meselesi bulunur. Diğer bir ifadeyle, zamanın insan zihni tarafından kurulmuş bir form mu, yoksa insan zihninden bağımsız ontolojik bir gerçeklik mi olduğu problemi ve buna verilen cevap büyük ölçüde zamanın mahiyetine dair ortaya konulan görüşleri belirlemektedir. Zamanın mahiyetine dair tasavvurlarımızı belirleyen bir diğer konu da, şimdinin ontolojik statüsü ve zamanın diğer modlarıyla olan ilişkisidir. Biz bu çalışmamızda zamanın ontolojik bir gerçekliğe sahip olup olmadığı konusunda çok, şimdiye dair farklı görüşler tarafından ortaya konulan zaman teorilerini incelemeye çalışacağız.

Şüphesiz zamanın mahiyetiyle ilgili tartışmalar yalnızca felsefe disiplini içerisindeki rasyonel tartışmalardan ibaret değildir. Fizik alanında ortaya çıkan deneysel bulgular da zamanın mahiyetine dair önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu temelde özel izafiyet teorisinin zaman teorileri üzerindeki etkisi de incelenmeye çalışılacaktır. Bu suretle, Türkçe literatürdeki zaman üzerine bulunan sınırlı sayıdaki çalışmalara cüzi bir katkı sunmak amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle zamana dair tasavvurlarımızın iki temel formu olarak zamanın A ve B teorileri ele alınacaktır. A teorisi zamanın değişen dinamik yapısını esas alarak geçmiş, şimdi ve gelecek anların olaylara ait gerçek özellikler olduğunu öne sürer. Buna göre zihinden bağımsız şimdi geçmişten geleceğe doğru akış halindedir. B teorisi zamanın sabit olaylar arasındaki değişmeyen ilişkilerden ibaret olduğunu öne sürer. Bu yaklaşımda nesnel bir şimdi ve zaman akışı yoktur ve tüm durumlar sabit ilişkiler olarak ifade edilebilir. Bu ayrım temelinde şimdilik ve gelişen blok teorileri, şimdinin zihinden bağımsız bir gerçeklik olduğunu ve zamanın diğer anları üzerinde akış halinde bulunduğunu öne sürerek, farklı bir zaman ve gerçeklik resmi sunar. Buna karşılık ezeli zaman ve hareket eden ışık teorileri geçmiş ve gelecek tüm olayları sabit olarak varsayıp nesnel bir şimdiyi reddederek farklı bir zaman ve gerçeklik resmi sunmaktadır. Bu çerçevede öncelikle zamanın A-B teorilerinin zamanın mahiyeti hakkında öne sürdüğü iddialar incelemelidir.

Zamanın A-B Teorileri (Serileri)

Mctaggart zamanın insan idraki tarafından iki temel ilişki biçiminde tasavvur edilebileceğini öne sürer. Bunlardan ilkinde göre, zamandaki olay ya da durumlar bizim tarafımızdan geçmiş, şimdi ve gelecek modları içerisinde tasavvur edilir. Zamanın bu formu içinde konuştuğumuzda, olaylar serisinin uzak geçmişten yakın geçmişe, buradan şimdiye, şimdiden yakın geleceğe ve oradan da uzak geleceğe doğru ilerlediğini kastederiz. Bu, zamandaki olayların A serisi ya da zamanın A teorisi olarak adlandırılır (Mctaggart, 1908: 457). Aynı şekilde olaylar serisinin gelecekte şimdiye, şimdiden geçmişe doğru akıyor olarak tasavvur edilmesi de mümkündür. Smart zaman akışı hakkındaki bu kavrayışların farklı iki metaforla ifade edilebileceğini belirtir (Smart, 1949: 483). Buna göre geçmişten geleceğe doğru ilerleyiş, bir geminin deniz üzerinde bilinmeyen sulara doğru ilerlemesine benzerken, gelecekte geçmişe doğru ilerleyiş de, köprüdeki bir gözlemcinin nehrin aşağı doğru akışını izlemesi durumuna benzetilebilecektir. Görüleceği üzere bu iki zaman akışı imajı arasındaki temel fark, birincinin gözlemciyi zaman içinde hareket ettirmesine karşın ikincinin gözlemciyi sabit tutup zamanı bir rüzgâr gibi hareket halinde görmesinden ibarettir ve ontolojik olarak bu iki görüş arasında herhangi bir fark yoktur (Freeman, 2010: 399). Dolayısıyla zaman akışına dair her iki kavrayışın da zamanın A-serisi içinde yer aldığı ifade edilebilir. A-serisi olarak ele alındığında zamandaki olayların en temel karakteristiği geçmişten geleceğe ya da tersi yönde sürekli bir geçiş içerisinde olmalarıdır (Ingthorsson, 1998:287). Buna göre zaman akışı ve olayların geçmiş, şimdi ve gelecek zaman kiplerinde bulunmaları gerçekliğin zihinden bağımsız nesnel özellikleridir ve zaman akışı nesnel şimdinin geçmişten geleceğe doğru hareketinden ortaya çıkar (Smith, 2011: 232). Olayların zaman içerisinde akışkanlığını öngören bu mahiyetinden dolayı A serisi dinamik zaman teorisi olarak da adlandırılır.

İkinci bakış açısına göre zamandaki olay ya da durumlar 'daha önce' ya da 'daha sonra' şeklinde ilişkilendirilerek düzenlenir. Bu durumda olaylar ya da zamanın pozisyonları arasındaki ilişki, daima birinci durumun ikinciye göre daha önce ya da ikincinin birinciye göre daha önce olması şeklinde asimetrik ve geçişken bir ilişkiyi gerektirir (Mctaggart, 1927: 10). Görüleceği üzere bu zaman serisinin en temel özelliği zamandaki olay ya

da pozisyonların sürekli değişmez bir ilişki içerisinde bulunmasıdır. Bu şekilde tasarlanan seriye B-serisi ya da zamanın B-teorisi adı verilir. Bu yaklaşımda zamandaki olayların belirleyici özelliği, zamanda sabit ve sürekli değişmeyen bir pozisyonda yer almalarıdır. Bu nedenle zamanın B-teorisine göre, nesnel bir şimdi ve bundan kaynaklanan reel bir zaman akışı mevcut değildir. Olayların akış içerisinde değerlendirilmesi tamamen öznel bir durumdur (Ingthorsson, 1998:287). Zamandaki olayları sabit durumlar olarak değerlendirmesinden dolayı B-serisi literatürde statik zaman teorisi olarak da adlandırılmaktadır.

Yukarıdaki değerlendirmeler dikkate alındığında, zamanın A-B teorileri arasındaki temel farkın zaman akışının ontolojik statüsü bağlamında ortaya çıktığı görülecektir. Ancak bu, B-teorisi savunucularının zamanın akış biçiminde deneyimlendiği hususunu inkâr ettiği anlamına gelmez. Bu bağlamda *Yeni Zaman Teorisi* isimli eserinde Oaklander kendisi de dâhil B-teorisi savunucularının, zamanın akış halinde olduğu şeklindeki güçlü izlenimin gerçek olmadığı konusunda karşıtlarını da kendilerini de ikna edemeyeceklerini belirtir. Ona göre yapılması gereken şey, zaman akışı olgusunun zamanın hakikati ile ilgili temel bir gerçekliği yansıtmadığının sorgulanmasıdır (1994: 289). Dolayısıyla zaman akışının mahiyeti her iki görüşün savunucuları tarafından oldukça farklı şekilde ele alınsa da, zamanın akış biçiminde algılandığı konusunda hem fikir oldukları ifade edilebilir görünmektedir.

Dinamik ve statik zaman teorileri arasındaki en önemli farklardan biri de, bu iki serinin dilsel ifadeleri ve mantık kurgularında kendini gösterir (Clay, 2011: 2). A-teorisi esas alınarak kurulan zamansal önermeler, kullanıldığı zamana bağlı olarak doğru ve yanlış değerlerini alabilirler. Örneğin “Şimdi 2016 yılıdır.” önermesini ele alırsak, kullanıldığı zaman 2016 yılı ise doğru, değilse yanlış olacaktır. Benzer şekilde “Yıl 2010’du.” veya “Yıl 2020 olacak.” önermeleri de söylendiği zamana bağlı olarak doğru ve yanlış değerlerini alabilecektir. Öte yandan B-teorisi esas alınarak kullanılan zamansal önermeler, söyleyen kişinin bulunduğu zamandan bağımsız bir anlama sahip olduğundan ya daima doğru ya da daima yanlış değerini alabilecektir. “İkinci dünya savaşı birinci dünya savaşından sonradır” ya da “atom bombası ikinci dünya savaşından önce atıldı” şeklindeki önermeleri ele aldığımızda cümlenin anlamı söylendiği zamandan bağımsız olarak,

doğruysa daima doğru, yanlışsa da daima yanlış olarak kalacaktır. İki zaman tasavvuru arasındaki bu temel fark, iki teorinin zamandaki olay serileri arasında kurdukları süreklilik-süreksizlik ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede belirtilmesi gereken bir diğer husus da B-serisindeki olayların süreklilik ilişkisi ile değişimi arasındaki bağlantıdır. B-teorisinde olaylar arasındaki ilişkiler daima geçerli olduğundan B-serisindeki olaylar daima var olacak ve dolayısıyla da var olup yok olarak değişime maruz kalmayacaktır. Diğer bir ifade ile B-serisindeki olayların birbiriyle ilişkileri değişmeyecektir (Oaklander, 1996: 207).

Mctaggart'ın A-B serisi ayrımı bağlamında ifade edilmesi gereken bir diğer mesele de, bu ayrımın sadece fenomenal düzeyde bir ayrım olup olmadığıdır. Diğer bir ifadeyle A-B serisi ayrımı yalnızca zamanın deneyimlenen özneye nasıl görüldüğüyle mi ilgilidir yoksa bundan bağımsız olarak gerçekliğin doğasıyla ilgili tamamen ontolojik temelde bir ayrım mıdır? Örneğin D. H. Mellor bu ayrımın 'bizim zamanımız' ile 'gerçekliğin zamanı' arasında bir ayrım olduğunu ifade ederek (2001: 59), bu ayrımı temelde fenomenolojik karakterde bir ayrım olarak değerlendirir. Oysa Freeman'ın belirttiği gibi, Mctaggart'ın değerlendirmelerine bir bütün olarak bakıldığında bu ayrımın tamamen ontolojik temelde bir ayrım olduğu ifade edilebilir görünmektedir (2010: 389). Çünkü Mctaggart kendi zaman teorisinin, özneyi merkeze koyan Kantçı fenomenal zaman tasavvurundan çok zamanı haddi zatında zamansız olan gerçekliğin doğasından kaynaklanan bir tasavvur olarak gören Hegelci zaman teorisine benzetir:

[S]onuç, Kant'ın görüşünden çok Hegel'in görüşüne benzeyecektir. Çünkü Hegel zaman serisini, her ne kadar çarpıtılmış da olsa, gerçekte zamansız olan gerçekliğin doğasındaki bir şeyin yansıması olarak görürken, Kant numenin doğasında, fenomende tezahür eden zaman düzenine tekabül edecek herhangi bir şeyi mümkün görmez (1927: 31).

Buna göre Mctaggart'ın A-B serisi ayrımı zamanın fenomenal yönüyle ikincil derecede ilişkilidir. O daha çok ne A-teorisi ne de B-teorisinin gerçeklikte herhangi bir temeli olmadığını göstererek zamanın gerçekle ilişkisi bağlamında ontolojik statüsünü belirlemeyi hedefler. Dolayısıyla Mctaggart'ın değerlendirmeleri dikkate alındığında A-B serisi ayrımının tamamen ontolojik bir ayrım olduğu görüşü daha makul görünmektedir.

Başlangıçta zamanın yalnızca dinamik ya da statik zaman teorilerin-

den biri içinde tasavvur edilebileceğini belirtmiş olsak da, gerçekte bu ayırım zamanın mahiyetini açıklamaya çalışan genel bir ayırmadan ibarettir. Çünkü her iki görüşün içerisinde de zamansal gerçekliği değişik şekillerde resmeden farklı zaman tasavvurları mevcuttur. Tüm bu zaman tasavvurları hem zamanın gerçekliği hem de zamandaki gerçekliğin mahiyeti konusunda farklı yaklaşımlar sunarlar. Dolayısıyla bu durum herkesin ortaklaşa kabul ettiği bir evren anlayışından çok, kabul edilen zaman teorilerine göre biçimlenen birden fazla evren tasavvurunu mümkün kılmaktadır (McCall, 1976: 342). Şimdi bu zaman teorilerine ve gerçeklikle ilişkilerine biraz daha yakından bakmaya çalışalım.

Şimdıcilik (*Presentism*)

Zamanla ilgili deneyimlerimize dikkat ettiğimizde ‘şimdi’ zaman kipinin diğerlerinden ayrı olarak özel bir yeri olduğu açıkça görülecektir. Kendimizi daima şimdیه hapsedilmiş hissederiz ve geçmiş ve geleceği doğrudan deneyimleyemeyizken şimdیه doğrudan deneyimleyebiliriz. Bu mahiyeti itibarıyla şimdinin ontolojik statüsü ve diğer zaman kipleriyle ilişkisinin mahiyetine dair yapılacak değerlendirmeler, aynı zamanda zaman ve zamandaki gerçekliğin mahiyetine dair tasavvurlarımızı belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu doğrultuda, A-teorisinin en temel formlarından biri olan ‘şimdıcilik’ (*presentism*) görüşünün zaman-evren tasavvurunu ele alarak farklı zaman teorilerini incelemeye başlayabiliriz.

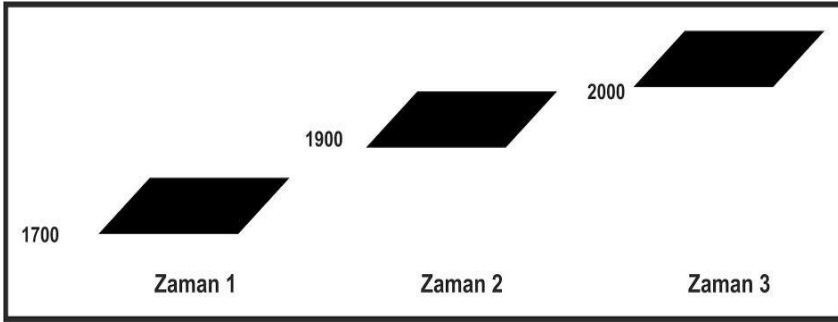
Şimdıcilik görüşüne göre yalnızca şimdiki zaman ve şimdiki zamandaki olay ve objeler vardır. Diğer bir ifadeyle eğer var olan şeylerin bir listesi verilecekse, bu görüşe göre listede yalnızca şimdi var olan objeler yer alabilecek buna karşın şimdide olmayan hiçbir şey bu listede yer almaz (Markosian, 2004: 48). Örneğin şu an mevcut olan insanlar, Süleymaniye Camii ya da Ağrı dağı gibi objeler var kabul edilirken, Aristoteles ya da gelecekte olması muhtemel herhangi bir olay ya da obje var kabul edilmeyecektir. Dolayısıyla bu görüşe göre geçmiş ve gelecekte olan bu tür objeler tamamen gerçek dışı, var olmayan şeylerdir ve geçmiş ve gelecekte bulunan şeylere Atıfta bulunan nitel ifadeler ya yanlış ya da kaçınılması gereken şüpheli ifadeler olarak görülmelidir (Zimmerman, 2005: 402). Bu haliyle şimdıcilik yalnızca fiili dünyanın var olduğunu savunan aktüalizm görüşüne benzemektedir (Sider, 1999: 326). Buna göre fiili olmayan tüm mümkün durumlar var olmayan şeylerdir ve yalnızca doğrudan

deneyimleyebildiğimiz şeylerin varlığından söz edilebilir. Diğer bir ifadeyle şimdiciliğe göre bir olay ya da objenin var olması onun meydana gelmesi, vuku bulmasıdır. Dolayısıyla da bir şey vuku bulduğunda var olacak, aksi durumda da varlık sahasının dışında kalacak ve var olmayacaktır.

Şimdilik görüşünü belirleyen ikinci temel özellik ise, ‘şimdi’nin zamanın bir anından bir anına hareket eden gerçek bir ‘an’ olduğu iddiasıdır (Miller, 2013, s. 346). Buna göre Aristoteles şimdide değildir ve dolayısıyla da var olmayan bir şeydir. Ancak Aristoteles’in var olduğu anlar bir zamanlar ‘şimdi’ydi. Benzer şekilde gelecekte bir ışınlanma aracının keşfedeceği an zamanı geldiğinde şimdi olacaktır. Bu hususlar dikkate alındığında şimdici zaman tasavvurunun şimdinin ontolojik gerçekliği ile şimdinin zamanda hareket ettiği iddialarını birleştiren bir teori olduğu ifade edilebilir görünmektedir. Bu tezinin savunduğu zaman ve gerçeklik görüşü şu grafikte gösterilebilir.

Şekil 1. Şimdilik (Smith, 2010:6)

A-teorisinin temel bir formu olarak şimdici görüşün karşılaştığı bazı güçlüklerden de söz edilebilir. Genel olarak şimdici görüşe yöneltilen eleştirilerin başında geçmiş ve gelecek kipinde kullanılan cümlelerin doğruluk değeri meselesi gelir (Miller, 2013: 354). Buna göre şimdici görüş geçmiş ve gelecek kipinde kullanılan ifadelerin nasıl anlamlı olacağını açıklayabilecek bir temele sahip değildir. Örneğin “Aristoteles vardı.” ya da “Aristoteles bir filozoftu.” gibi ifadelerin doğruluğu ya da anlamlılığı, mekân-zaman alanında Aristoteles’in var olduğu bir zaman alanı olduğu kabul edilirse mümkün olacaktır. Buna karşın şimdici görüş geçmiş ve gelecek tüm olayların var olmayan şeyler olduğunu kabul ettiğinden, bu tür ifadeleri anlamlı kılacak şimdi durumlarından başka bir atıf çerçevesine sahip olamayacaktır. Oysa açıktır ki, şimdiki anın durumları geçmiş ve

gelecek kipteki ifadelerin doğruluğu için zemin temin edemeyecektir. Açıkça görüleceği üzere bu eleştiri doğruluğu, önerme ve nesnesi arasındaki eşzamanlı ontolojik bir tekabüliyet ilişkisine bağlı olarak ele almaktadır. Oysa bu doğruluk yaklaşımı sorgulanmaya açık görünmektedir. Bu doğrultuda şimdilik görüşünü savunan bir kısım düşünürler, bir şeyi o şey yapan ve diğer şeylerden ayıran özsel özellikleri üzerinden şimdi var olmayan şeylerin bilinebileceğini temellendirmeye çalışır (Markosian, 2004: 55). Bu yaklaşıma göre bir şeyi her neyse o yapan ve onu biricik kılan özellikleri o şeyle özdeşdir. Bu özellikler her ne kadar o şeyle birlikte var olup onunla birlikte devam etse de, bu şey yok olduktan sonra da onun özsel özellikleri var olmaya devam eder. Dolayısıyla bu şey ontolojik olarak ortadan kalkmış olsa da o şeyi bilmek hala mümkün olacaktır. Örneğin Sokrates'i o yapan ve onu biricik kılan özellikler toplamı olan "Sokrateslik", o ortadan kalksa da var olmaya devam edecektir. Dolayısıyla da "Sokrates vardı.", "Sokrates bir filozoftu." gibi önermeler doğruluk değerine sahip olabilecektir. Benzer şekilde "Güneş gelecek şu tarihte tutulacak." gibi önermeler de 'güneş tutulması' özsel özelliklerinin var olması vasıtasıyla ontolojik olarak var olmasa da şimdide bilinebilecektir. Bu değerlendirmeler dikkate alındığında, geçmiş ve gelecekteki tikel nesnelere yok saydığından dolayı, bu zaman kipindeki önermelerin herhangi bir şeye atıfta bulunmadığı ve bilinmeyeceği şeklindeki eleştirilerin şimdici görüş için zorunlu olarak doğru olmadığı ifade edilebilir.

Bu görüşe yöneltilen bir diğer eleştiri de özel izafiyet teorisinin ortaya koyduğu zamanın izafiliği olgusundan gelir (Markosian, 2004: 51). Bilindiği üzere Einstein yaptığı çalışmalar sonucunda, zamanı evrendeki diğer tüm parametrelerden bağımsız mutlak bir şey olarak gören Newtoncu anlayış yerine, evrendeki diğer parametrelere bağımlı göreliliği zaman teorisinin geçerliliğini gösterdi. Özel izafiyet teorisinin temel önermesi zamanın hız ve hareketle ilişkili olduğunu ve bulunduğumuz referans çerçevesine göre zamanımızın da farklı bir akış içerisinde olacağını dile getirir. Buna göre bir gözlemci ışık hızına yakın bir hızla hareket ettiğinde, daha yavaş hareket eden gözlemcilere göre, zamanı daha yavaş akacaktır. Bu durum en iyi ikiz paradoksuyla ifade edilebilir. Buna göre ikizlerden biri dünyada kalsa diğeri de ışık hızına yakın bir hızla uzaya gidip dönse, bu durumda dünyada kalan kardeş ondan çok daha fazla yaşlanmış olacaktır.

tır (Topakkaya, 2013, ss. 358-364). Bu hususlar dikkate alındığında, belli bir zaman kesiti olarak şimdinin, içinde bulunduğu referans çerçevesine göre farklılık göstereceği açıkça görülecektir. Işık hızında hareket eden bir gözlemcinin şimdi olarak algıladığı sürede yeryüzündeki bir gözlemci için uzun yıllar geçmiş olacaktır. Bu durum açıkça, şimdici görüşün varsayıldığının aksine, evrenin tümünde aynı olan mutlak bir şimdinin olmadığı anlamına gelir. Örneğin bir referans çerçevesinden Aristoteles şimdide varken başka bir referans çerçevesinde var olmayabilir. Açıkça görülecektir ki, bu durum şimdici görüşün temel varsayımlarıyla açıklanamayacak bir durumdur. Kanaatimizce bu eleştiriye karşı, şimdici görüşü belli bir referans çerçevesinde ele alarak cevap verilebilir. İzafiyet teorisi farklı referans çerçevelerinde farklı şimdilerin olduğunu ifade eder, ancak bu aynı referans çerçevesindeki gözlemciler için aynı olan bir şimdinin olmadığı anlamına gelmez. Dolayısıyla şimdici görüşü aynı referans çerçevesine sahip gözlemciler için mutlak ve dinamik bir şimdinin olduğunu dile getiren bir teori olarak yorumladığımızda, izafiyet teorisinin sonuçlarının herhangi bir problem oluşturmayacağı ifade edilebilir. Ancak açıkça görülecektir ki, böyle bir şimdilik yorumu, evrenin tümünde mutlak olan bir şimdi anlayışından vazgeçmekle mümkün olabilir.

Bu noktada değerlendirilmesi gereken bir diğer husus da, şimdinin ontolojik gerçekliğine dair iddiaların ne ölçüde doğru olduğu meselesidir. İfade edildiği üzere şimdici görüş zamanın bir anı olarak şimdinin algılayan bilinçten bağımsız ontolojik bir gerçekliğe sahip olduğunu iddia eder. Ancak nörofizyoloji alanındaki yeni bulgular şimdi algısının yalnızca bilinç sahibi varlıklar için mümkün olduğunu, diğer bir ifadeyle şimdinin bizim bilincimizin dışında bir gerçekliği olmadığını öne sürmektedir. Buna göre insan beyni yalnızca 3040 milisaniye var olan şeyleri algılayabilmekte bundan daha öte bir şimdi süresini kavrayamamaktadır. Bu durum da şimdiye dair tasavvurumuzun tamamen insan beyninin kendine has operasyonel bir zaman algısı geliştirmesinin bir sonucu olduğunu gösterir. Çünkü şimdiye dair bilincimiz sinir sistemimizin bu algılama süreçlerinin bir sonucu olarak gerçekleşmektedir (Topakkaya, 2013, ss. 393-397). Bu iddialar dikkate alındığında tam olarak ne kadar bir süre olduğu belirle-nemeyen şimdinin ontolojik bir gerçeklikten çok, bilinçli varlıkların algılama süreçleriyle ilgili olarak ortaya çıkan bir bilinç durumu olduğu iddia-

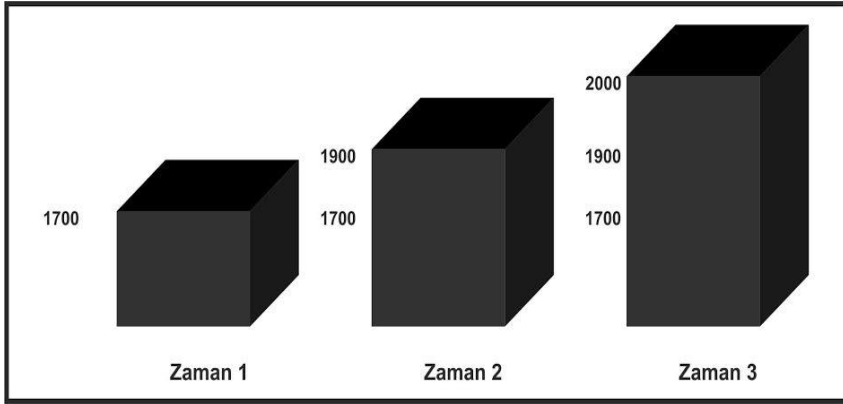
ları oldukça güçlü görünmektedir. Ayrıca zamanın gerçek olmadığını dile getiren felsefi yaklaşımlar da bu sonucu destekler niteliktedir.

Gelişen Blok Teorisi (*Growing Block*)

Zamanın A-teorisi sınıfına dâhil edilebilecek bir diğer görüş de, geçmiş olayların ontolojik statüsü konusunda şimdilikten ayrı bir yaklaşım öne süren *gelişen blok* teorisi. Bu teoriye göre geçmiş ve şimdideki anlar ve olaylar aynı ölçüde gerçektir, yalnızca gelecek olaylar ve anlar var olmayan şeyler olarak kabul edilir. Bu görüşün A-teorisinin bir alt kategorisi olarak ele alınmasını mümkün kılan ikinci temel özelliği ise, şimdinin zamanın bir anından diğerine hareket eden bir an olduğunu kabul etmesidir (Miller, 2013: 348). Bu görüşün zaman ve zamandaki gerçekliğin mahiyetine dair iddialarını biraz daha açıklamak adına var olan gerçekliği bir blok olarak düşünelim. Bu durumda bloğun en son kesitindeki olayların dışındaki tüm olaylar bloğun alt kısmında yani geçmişte konumlanacaktır. Bloğun en üst kesitinde var olan olaylar şimdikiyi temsil ederken, yeni bir kesit eklendiğinde bunlar şimdi olmaktan çıkacak ve geçmişin bir parçası haline gelecektir. Bu durum sürekli olarak bu şekilde ilerleyecek ve sonuçta, Broad'ın ifade ettiği gibi, var olan gerçekliğin toplamı daima artacaktır (Broad, 1927: 67). Gerçekliğin sürekli artan ve ilerleyen bu doğası, zamansal ifadelerin anlamını da farklı şekilde belirleyecektir. Buna göre bir durum ya da olay kendisinden sonra herhangi bir şey var olmadığında şimdi olacakken, kendinden sonra bir olay ya da durum var olduğunda geçmiş olarak değerlendirilecektir (Merricks, 2006: 104). Genişleyen blok zaman teorisinin bu özellikleri dikkate alındığında, teorinin geleceğin var olmayışı ve şimdinin hareketli olması konusunda şimdiciğe benzerken, geçmişin ontolojik statüsü ve şimdinin anlamı hususlarında şimdici görüşten ayrıldığı görülecektir. Gelişen blok teorisinin zaman ve gerçeklik hakkındaki iddiaları şu şekilde bir grafikte gösterilebilir.

Gelişen blok teorisinin öne sürdüğü görüşlerin neden olduğu bazı güçlüklerden de söz edilebilir. Bunların başında şimdide oluşumuzun nasıl temellendirileceğiyle ilgili epistemik problem gelir. Bu eleştiriye göre gelişen blok teorisi kabul edildiğinde, bir kimse ya da olayın şimdide mi yoksa geçmişte mi konumlandığı tam olarak ayırt edilemez, dahası tüm konumların aslında geçmişte konumlandığının kabul edilmesi zorunlu görünür (Miller, 2013: 359).

Şekil 2. Gelişen Blok (Smith, 2010:6)

Bunun temel nedeni geçmiş ve şimdiki durumları eşit ölçüde gerçek kabul etmesidir. Çünkü bu teoriye göre sizin şimdi bu yazıları okuyor olmanız ile geçmişte Neron'un bir gladyatör gösterisini izlemesi arasında özde ontolojik bir fark yoktur. Siz kendinizi şimdi burada oturuyor olarak gördüğünüz gibi Neron da kendisini 'şimdi burada oturuyor' olarak görecektir, aradaki fark özsel değil yalnızca ilişkisel bir farktır (Merricks, 2006: 105). Buna ilaveten bu teorinin şimdije yüklediği anlam da geçmiş ile şimdi arasındaki farkı belirsizleştirmektedir. Örneğin siz 'şimdi bu yazıyı okuyorum' şeklinde düşündüğünüzde gelişen bloğun son kesiti olarak 'şimdije' atıfta bulunursanız bu yanlış olacaktır. Çünkü siz bunu düşündüğünüzde bu düşünce gelişen bloğun son kesitinden çıkmış ve geçmişte konumlanmış olacaktır (Merricks, 2006: 106). Dolayısıyla bu sürekli ilerleyiş durumunda bizim kendimizi şimdide görmemizle geçmişteki birinin kendisini şimdide görmesi arasındaki farkı mümkün kılan epistemik bir temel bulunmayacaktır. Çünkü tüm durumlar şimdide olan durumlar olmaktan çok geçmişte olan durumlar olarak bilinebilecektir.

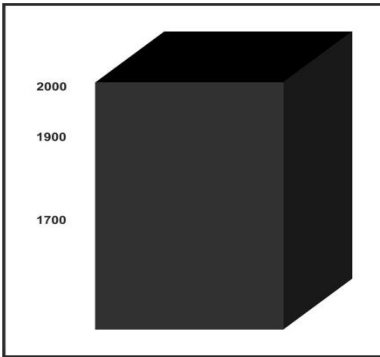
Öte yandan şimdinin mahiyeti konusunda şimdilik ile gelişen blok arasındaki benzerlik göz önüne alındığında, özel izafiyet teorisinin şimdilik görüşüne yönelttiği eleştiriler benzer şekilde gelişen blok teorisine de yöneltilebilir görünmektedir. Çünkü gelişen blok teorisi de nesnel bir şimdinin varlığını kabul ettiğinden özel izafiyet teorisinin atıf çerçevesine bağlı görelî şimdi anlayışını açıklayamayacaktır.

Ezeli Zaman Teorisi (*Eternalism*)

Ezeli zaman teorisi, zamanın B-teorisinin en temel formudur ve çoğu

zaman eş anlamlı olarak kullanılır. Ezeli zaman teorisinin en temel özelliği geçmiş ve gelecek anlar ile o anlardaki objeleri, şimdiki zaman ve ondaki objelerle aynı şekilde var ve gerçek kabul etmesidir. Geçmiş, şimdi ve gelecek durum ve objeler bir ve aynı seviyede gerçektir. Bu görüş zamandaki durum ve objelerin var oluşlarını farklı mekânlarda aynı anda var olan objelerin durumlarına benzeterak ele alır (Smith, 2010: 232). Fas'ın Türkiye'de olmamasına rağmen var olması gibi, dinazorlar da şimdi var olmasına rağmen var olan gerçekliklerdir. Benzer şekilde gelecekte icat edilecek bir robot da şimdi olmamasına rağmen var olan bir gerçekliktir. Bu teorinin zaman ve ondaki gerçeklik hakkındaki iddialarını belirleyen ikinci temel özellik de şimdinin ontolojik statüsü ile ilgilidir. Buna göre zamanın bir anından diğer anına hareket eden nesnel bir şimdi yoktur, şimdiki an değişmezdir. Bu çerçevede zamansal ilişkiler yalnızca -den önce, -den sonra ve -ile eşzamanlı kipleri aracılığıyla statik bir ilişki içerisinde kurulabilir (Miller, 2013: 346). Örneğin "Birinci dünya savaşı İkinci dünya savaşından öncedir", "Körfez savaşı İkinci dünya savaşından sonradır" gibi ifadelerle baktığımızda, olaylar arasında kurulan zamansal ilişkiler daima değişmeden kalacaktır. Bu hususlar dikkate alındığında ezeli zaman görüşünün hem olayların birbiriyle ilişkisi açısından hem de şimdinin hareketsizliği açısından statik bir evren anlayışı ortaya koyduğu ifade edilebilir. Sonuç olarak ezeli zaman teorisi geçmiş ve gelecek objeleri var kabul eden ontolojik tez ile hareket eden şimdiiyi reddederek, zamanın tüm anlarını aynı kabul eden yaklaşımın birleşimi olarak karşımıza çıkar. Bu zaman teorisi şu şekilde bir grafikte gösterilebilir.

Şekil 3. Ezeli Zaman Teorisi (Smith, 2010:4)

Şüphesiz ezeli zaman teorisinin zaman ve gerçeklikle ilgili öne sürdüğü bu iddialara yönelik eleştiriler de mevcuttur. Bu eleştirilerden biri değişim ve zamanın akışı olgusunun bu görüş doğrultusunda nasıl açıklanacağı problemidir. Hatırlanacağı üzere şimdici ve gelişen blok teorilerinin her ikisi de şimdiiyi bir andan diğerine hareket eden dinamik bir yapıda ele almıştı. Şimdici görüş şimdiiyi var olup yok olan bir an olarak

ele alırken, gelişen blok teorisi zamanı her an yeni bir şimdinin varlığa gelmesiyle ilerleyen bir süreç olarak görmüştü. Bu hususlar dikkate alındığında açıkça görülecektir ki, her iki görüş de zaman akışı ve durumların değişimi olgusunu mümkün kılan bir zaman tasavvuru sunarlar. Buna karşın ezeli zaman teorisi, şimdii ve zamandaki durumları statik olarak ele aldığından değişim olgusunu içermeyen bir teori olarak ele alınmaktadır. Bu durumu dile getiren görüşlerin en bilineni McTaggart'ın zamanın B-serisinin değişim olgusunu içermediğini belirten görüşüdür. One göre ezeli zaman teorisi gibi statik zaman teorileri bir taraftan olayların var olup yok olduklarını kabul etmedikleri için, diğer taraftan da olaylar arasında –den önce –den sonra zaman kipleriyle statik bir ilişki kurduklarından dolayı değişimi ve zaman akışı olgusunu açıklayamazlar. McTaggart bu durumu dikkate alarak zamanın ancak değişim olgusu temelinde açıklanabileceğini ve B-serisinin de bu olguyu barındırmadığından zamanı açıklayabilecek temel bir seri olmadığını belirtir (1927, ss. 11-12). Sonuç olarak ezeli zaman teorisinin olay ve durumları sürekli olarak var kabul edip, aralarında sabit zamansal ilişkiler kuran bu statik doğası, değişim ve zaman akışı olgusunun nasıl açıklanacağı konusunda bir takım güçlükler barındırmaktadır.

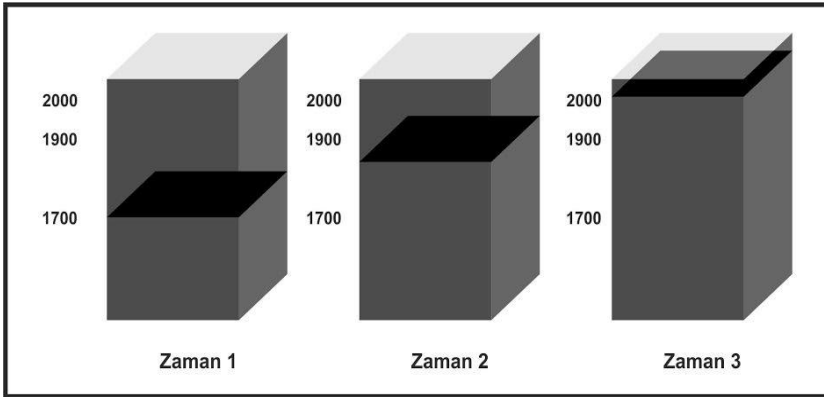
Bu görüşe yöneltilen bir diğer eleştiri ise, özgür iradenin imkânıyla ilgili metafizik problemdir. Ezeli zaman teorisine göre gelecek olay ve durumların, geçmiş olay ve durumlarla aynı ontolojik statüye sahip olduğunu daha önce ifade etmiştik. Örneğin gelecekte bir üçüncü dünya savaşı olacaksa, bu olay tıpkı İkinci dünya savaşı gibi var olan sabit bir durum olacaktır. Açıkça görüleceği üzere geleceği sabit durum ve olayların bir toplamı olarak gören bu yaklaşımda özgür iradenin etkisiyle oluşan bir gelecekte, dolayısıyla da özgür iradeden söz etmek mümkün olmayacaktır (Miller, 2013: 357). Çünkü ezeli zaman teorisi gelecek ve geçmiş anları şimdiki andan farklı görmez, mekânsal bölgelerin birbiriyle eşzamanlı var oluşlarına benzer şekilde tümünü aynı statüde değerlendirir. Dolayısıyla geleceği ve geçmişi eşit şekilde var gören bu sabit gerçeklik anlayışında özgür iradenin nasıl mümkün olduğu açıklanmayı bekleyen bir problem olarak kalmaktadır.

Hareket eden Işık Teorisi (*Moving Spotlight Theory*)

Zamanın B-teorisinin temel varsayımlarını benimseyen bir diğer yak-

laşım da *hareket eden ışık* teorisidir. Bu görüş genellikle ezeli zaman teorisinin ontolojik tezleri ile dinamik şimdi anlayışını birleştiren bir teori olarak görülür. Bu görüşte geçmiş, şimdi ve gelecek zamanların ve objelerin tümü aynı ontolojik statüde var olarak kabul edilir. Buna ilaveten şimdi ile ilgili iki temel husus da kabul edilir. Bunlardan ilki, şimdinin zamanın diğer anlarından ayrı nesnel bir gerçekliğe sahip olmasıdır. Yani zamanın her anı kendisiyle ilişkisi bağlamında şimdi olsa da, nesnel şimdi olan yalnız bir an vardır. Yalnızca o an ya da zaman diğerlerinden ayrı bir statüye sahiptir. İkinci olarak şimdi, zamanın geçmiş bir anından gelecek bir anına doğru hareket eder (Skow, 2009:666). Burada şimdinin zamanın anlarında hareket etmesi ve farklı bir ontolojik statüye sahip olması, sahnede belli bir noktayı aydınlatarak hareket eden bir ışığın durumuna benzediğinden bu görüş hareket eden ışık teorisi olarak adlandırılmıştır (Broad, 1927: 60). Açıktır ki bu görüş zamanda var olan gerçekliğin mahiyeti hakkında farklı bir resim sunmaktadır. Var olan toplam gerçekliği bir blok olarak aldığımızda hareket eden ışık teorisine göre, gerçeklik farklı anlarda ince bir şekilde birbirinden farklı olacaktır. Benzetme üzerinden yeniden ifade edilirse bloğun farklı kesitleri farklı anlardaki şimdinin ışığıyla aydınlanacak her an farklı bir kesit görünecektir. Görüleceği üzere bu teori bir taraftan geçmiş ve gelecek zaman ve objeleri var kabul ederek ezeli zaman teorisine benzerken, diğer taraftan da hareketli ve nesnel bir şimdii kabul ederek zaman ve gerçekliğin mahiyetine dair farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu teori aşağıdaki grafikte gösterilebilir.

Şekil 4. Hareket Eden Işık (Smith, 2010:6)

Şüphesiz hareket eden ışık teorisine yöneltilen eleştiriler de mevcuttur. Bu eleştirilerden ilki, gelişen blok teorisine benzer şekilde, şimdide oluşun nasıl bilinebileceğine dair epistemik problemidir. Hem gelişen blok hem de hareket eden ışık teorileri şimdinin dışında başka zamanları da var kabul ettiklerinden, bu zamanlarda değil de şimdide olduğumuzu nasıl bileceğimiz problemi ile karşılaşılırlar. Hareket eden ışık teorisi açısından ifade ettiğimizde problem, şimdinin ışığının benden önceki ya da sonraki zamanlarda değil de tam benim üzerimde parladığını nasıl bileceğim sorusudur (Cameron, 2015: 8). Çünkü bu zaman teorisinde şimdide olduğumuzu düşündüğümüz anın geçmiş alanda konumlanması ile gelecek alandaki bir ana geçişi arasında öyle belli belirsiz bir fark vardır ki, bu anlardan şimdiki anlarda olduğumuza dair bir bilginin nasıl mümkün olduğunu açıklamak oldukça problemlidir.

Bu teoriye yöneltilen bir diğer eleştiri de, teorinin şimdinin ontolojik statüsüyle ilgili görüşlerinden kaynaklanır. Daha önce şimdici ve gelişen blok görüşleri bağlamında belirttiğimiz üzere nesnel bir şimdinin var kabul edilmesi, atıf çerçeveleri doğrultusunda farklı şimdileri mümkün gören özel izafiyet teorisinin doğrularıyla çelişik görünmektedir. Hareket eden ışık teorisi de nesnel bir şimdiiyi kabul ettiğinden, bu eleştirilerin benzer şekilde bu teori için de geçerli olduğu ifade edilebilir. Çünkü hareket eden ışık teorisi her ne kadar geçmiş ve geleceği sabit olarak var kabul etse de bununla birlikte bu zamanlar üzerinde hareket eden şimdiiyi de kabul eder. Diğer bir ifadeyle şimdinin kendisine referansla hareket ettiği tek bir zaman-mekânsal gerçekliği öngörmektedir. Oysa izafiyet teorisi, farklı zaman-mekânsal referans çerçevelerini kabul ettiğinden, bu durumda şimdinin hareketinin hangi zaman-mekânsal düzleme referansla gerçekleşeceği açıklanamayacaktır.

Sonuç

Açıkça görüleceği üzere zamanın A-B serileri ayrımı zamanın mahiyeti üzerine oluşmuş literatürde önemli bir yere sahiptir. Bunlardan A serisi zamandaki olayları geçmişten şimdiiye, şimdiden de geleceğe doğru bir akış halinde görürken, B serisi zamandaki olayları –den önce –den sonra zaman kipleri üzerinden statik bir ilişki içerisinde ele alır. Bununla beraber bu ayrım zaman ve zamandaki gerçekliğin mahiyeti üzerine genel

bir ayrımı ifade eder. A-B serileri ayrımı altında zamanın mahiyetini farklı şekillerde resmeden görüşler de vardır. Şu husus özellikle önemlidir ki, zamanın mahiyetine dair bu farklı teoriler aynı zamanda gerçekliğin neliğine dair de farklı resimler sunmaktadır. Bu durum açıkça zaman ve gerçekliğin mahiyetine dair tasavvurların birbirlerini nasıl belirlediğini gösterir niteliktedir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda, zamanın B-serisi ve bu görüşün türevleri olan ‘ezeli’ ve ‘hareket eden ışık’ zaman teorilerinin varlık ve zamanın doğasına dair yaklaşımlarının büyük ölçüde problemli olduğu ifade edilebilir görünmektedir. Çünkü bu zaman teorileri geçmiş, şimdi ve gelecek zamanda, tüm varlıkları aynı ontolojik statüye sahip mevcutlar olarak değerlendirdiğinden, varlıkların oluş halindeki mahiyetlerini büyük ölçüde göz ardı edip, oldukça statik bir evren resmi sunmaktadır. Öte yandan zamanın, sabit olaylar arasındaki sabit ilişkiler olarak ele alınması da, zaman tasavvurunu oluşturan en temel özellik olarak değişim olgusunu dikkate almamakta ve bu nedenle de zaman algımıza dair tam bir açıklama sunamamaktadır. Buna karşılık zamanın A-serisi varoluşun dinamik yapısını ve zamanın değişimle ilişkili mahiyetini dikkate alan ve zaman algımıza dair daha tatmin edici bir açıklama sunuyor görünmektedir. Ancak gelişen blok teorisinin geçmiş ve şimdiki zamandaki varlıkları aynı ontolojik statüye sahip mevcutlar olarak değerlendirmesi hususu dikkate alındığında yukarıdaki eleştirinin kısmen bu yaklaşıma da yöneltilebileceği ifade edilebilir. Çünkü geçmiş ve şimdiki varlıkların nasıl aynı ontolojik statüye sahip varlıklar olduğunu görmek oldukça zordur. Son olarak şimdiki zaman teorisine baktığımızda, bu teori şimdide bulunan mevcutların ontolojik statüsünü ayırt edebilen ve değişim olgusunu kuşatan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir görünmektedir. Bu haliyle şimdiki görüş varlığın oluş halinde olması olgusunu ve zamanın değişimle ilişkili doğasını daha iyi açıklayan bir teori olarak görülebilir. Bununla birlikte özel izafiyet teorisi ve şimdinin öznel bilincin bir ürünü olduğunu dile getiren eleştiriler dikkate alındığında, şimdinin ontolojik bir gerçekliğe sahip olduğu ve tüm evrende mutlak bir şimdinin bulunduğu iddiasından vazgeçmiş, bunu yerine belirli bir referans çerçevesindeki bilinç sahibi varlıklar için aynı olan bir şimdi anlayışını benimsemiş bir şimdici görüşün, zamana dair algımızı daha iyi açıklayan bir teori olabileceği ifade edilebilir görünmektedir.

Kaynaklar

- Broad, C. D. (1927). *Scientific Thought*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner.
- Cameron, R. P. (2015). *The Moving Spotlight: An Essay on Time and Ontology*. Oxford: Oxford University Press.
- Clay, B. (2011). Tensed and Tensless Theories of Time. <http://www.beckclay.com>.
- Freeman, E. (2010). On McTaggart's Theory of Time. *History of Philosophy Quarterly*, 27, 389-401.
- Ingthorsson, R. (1998). McTaggart and the Unreality of Time. *Axiomathes*, 3, 287-306.
- Markosian, N. (2004). A Defense of Presentism. *Oxford Studies in Metaphysics*, vol. 1. Oxford: Oxford University Press.
- McCall, S. (1976). Objective Time Flow. *Philosophy of Science*, 43, 337-362.
- McTaggart, J. E. (1908). The Unreality of Time. *Mind: A Quarterly Review of Psychology and Philosophy*, 17, 456-473.
- McTaggart, J. E. (1927). *The Nature of Existence* (ed. C.D. Broad), vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Merricks, T. (2006). Good-Bye Growin Block: *Oxford Studies in Metaphysics* (ed. D. Zimmerman), vol. 2. Oxford: Oxford University Press, 103-110.
- Mellor, D. H. (2001). The Time of Our Lives. *The Philosophy at the New Millennium* (ed. A. O'Hear). Cambridge: Cambridge University Press, 45-59.
- Miller, K. (2013). Presentism, Eternalism and Growing Block. *A Companion to the Philosophy of Time* (eds. H. Dyke & A. Bardon). New Jersey: Wiley-Blackwell, 345-364.
- Oaklander, L. N. & Smith, Q. (1994). *The New Theory of Time*. New Haven & London: Yale University Press.
- Oaklander, L. N. (1996). McTaggart's Paradox and Smith's Tensed Theory of Time. *Synthese*, 107, 205-221.
- Sider, T. (1999). Presentism and Ontological Commitment. *Journal of Philosophy*, 96, 325-347.
- Skow, B. (2009). Relativity and Moving Spotlight. *The Journal of Philosophy*, 106, 666-678.
- Smart, J. J. C. (1949). The River of Time. *Mind: A Quarterly Review of Psychology*

and Philosophy, 58, 483-494.

Smith, N. J. J. (2011). Inconsistency in the A Theory. *Philosophical Studies*, 156, 231-247.

Topakkaya, A. (2013). *Felsefe, Din ve Kültür'de Zaman*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Zimmerman, D. W. (2005). The A-Theory of Time, The B-Theory of Time and Taking Tense Seriously. *Dialectica*, 59, 401-457.

Öz: Zamanın mahiyeti ve zamanla ilişkili konular üzerine yapılan tartışmalar, başlangıcından itibaren felsefenin en önemli ve anlaşılması güç problem alanlarından biri olagelmıştır. Son dönemde bu tartışmaların felsefedeki konumu fizikteki gelişmelerin de etkisiyle daha önemli hale gelmiştir. Bu dönemde, İngiliz idealist filozof McTaggart'ın zamanın A-B serisi ayrımı zaman felsefesi literatüründeki önemli tartışma konularının başında gelir. A ve B serileri olaylar ve zamanın anları arasındaki ilişki düzenini farklı şekilde resmeden iki ayrı yaklaşımı ifade eder. McTaggart ortaya koyduğu bu ayrımın, zamanın insan idraki tarafından tasavvur edilebilecek nihai iki formu olduğunu öne sürerek 'zamanın gerçek dışılığı tezi'ni temellendirmeye çalışır. Öte yandan bu ayrım günümüz zaman felsefesi tartışmaları çerçevesinde, zamanın gerçek dışılığı tezinden bağımsız olarak genel kabul gören bir ayrım olarak benimsenmiş durumdadır. Bu doğrultuda çalışmamız boyunca ilk olarak zamanın A-B serilerinin özellikleri ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılacak, ikinci olarak da bu ayrım temelinde öne sürülen farklı zaman ve gerçeklik teorileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Zaman, zamanın A-B teorileri, şimdıcilik, gelişen blok, ezeli zaman.

